

A manera d'introducció: El miracle de la continuïtat

Per una d'aquestes subtils conjuntures, en els últims anys, pocs, hem viscut un interès col·lectiu per tornar a mirar cap al passat i ajustar comptes —comptes morals, per suposat— amb la Guerra Civil i el franquisme. És a dir, per establir fets i culpes, culpes no pas individualitzades en persones concretes, sinó encarnades en ideologies, moviments, bàndols. Fosses comunes, nens perduts del franquisme, presons de Franco, censura, postguerra, tot ha estat posat un altre cop sobre la taula, trencant així l'inclement pacte d'oblit que va imposar la transició democràtica dels anys 70. Posat sobre la taula sense odi i gairebé sense ressentiment: amb voluntat d'entendre un període històric i les persones que el van viure; i recuperar, de passada, la memòria dels que hi van morir.

Jo crec que, en aquest moviment de terres, hi ha pesat la circumstància política: l'actitud de la dreta espanyola en el seu últim període de govern, amb un oblit imposat gairebé per decret, mentre lleument batejava l'exculpació del franquisme. Però també, i principalment, el fet que molts dels qui van viure la República, la guerra i la primera postguerra tenen ja una edat que fa que prendre'ls testimoni sigui una urgència. Tenim la sensació que algunes de les coses que es poden dir avui no es podran dir demà, almenys no en primera persona. ¿Tenen valor aquests testimonis? En els països desenvolupats i normals, les memòries, fins i tot anònimes, tenen un pes bibliogràfic important. En un país com Catalunya, que surt no només d'un trauma col·lectiu sinó també de la destrucció intencionada d'un projecte civil i nacional, les memòries són indispensables. Pel que fa a mi, sense referents familiars vinculats a aquest trauma —sóc americana—, la continuïtat cultural i cívica de la primera postguerra sempre m'ha semblat un d'aquells miracles de la tossuderia humana que, com a tals miracles, no es poden explicar.

Puc entendre que algú de mitjana edat, i sobretot a l'exili, s'entestés a continuar escrivint en català; també que algú, fins i tot sense experiència literària prèvia, fes versos en català. Però, ¿escriure una primera novel·la en català a vint anys i condemnar-la a un circuit de difusió gairebé clandestí? Volia conèixer, doncs, els mecanismes d'aquesta fidelitat. Donar fe que, en efecte, la República va ser un projecte civil progressista teixit a l'entorn d'una construcció cultural que en aquell moment tenia pel cap baix cent anys d'esforç constant i reeixit.

Construcció que, quan fa el cim de l'excel·lència, la major cota de qualitat i quantitat que havia tingut mai la cultura catalana, pateix el més gran dels cataclismes. De sobte, estaven silenciats, anorreats i eren pocs: el 36% de l'exili espanyol va ser català, aviat és dit. La situació devia ser depriment.

És evident que, situats davant el ciclorama d'una realitat esquerra, hostil, degradada i en molts aspectes sinistra, els qui havien viscut la República van preferir instal·lar-se en la realitat virtual de la continuïtat clandestina. No podien fer-se amb aquell món que no tenia res a veure amb el que havien tastat. Crec que és bastant evident que aquesta experiència cultural va tenir continuïtat fins

i tot en aquelles generacions que no l'havien viscut de primera mà: almenys fins la dita generació dels 70, joves que van debutar en una continuïtat cultural ja ben assentada i amb el projecte de tornar a reunir realitat i fidelitat. També crec que el gran error dels governs autonòmics va ser abandonar, per primera vegada en la història, l'eix cultural com a vertebrador de l'esperit moral del país. Després de trenta anys de democràcia ja ni el govern ni les joves generacions s'ho plantegen: passen. I així ens va.

Doncs bé: aquestes converses responen al meu desig d'analitzar, a partir de la veu dels altres, la postguerra cultural, els anys 40 i 50, els anys grisos, els anys del silenci. Les converses, sota el títol de "Juxtaposicions", van tenir lloc entre el febrer i el juliol del 2003 al Museu d'Història de Catalunya, institució que va acollir amb disposició exemplar la iniciativa. La intenció era reunir un nombre substancial de protagonistes dels diversos mons culturals que es bellugaven en la Barcelona d'aquelles dues dècades —o bé, d'experts en temes i personatges que malauradament ja no es poden expressar en veu pròpia, com ara Nèstor Luján, Maria Aurèlia Capmany, Joan Brossa o Manuel de Pedrolo. I, en tot cas, mirant que els convidats reunissin tot l'espectre d'ambients culturals del moment, o gairebé. Les limitacions del calendari em van obligar a obviar, per massa específics, mons com ara el de l'arquitectura o la música; i per decisió metodològica, també vam deixar fora el món polític, el sindical i el de la carrera universitària.

I vaig deixar fora el món oficial, la cultura del règim, convençuda que n'hi hauria suficients referències per entendre que hi va haver una substitució completa de noms propis al davant de totes les entitats i institucions i plataformes públiques de cultura: des dels càrrecs oficials fins a tribunes de pes social com ara la presidència de l'Ateneu, per citar un cas aleshores simbòlic. És a dir, un grup de persones, la majoria provinents de l'entorn de la Falange, persones d'altra banda cultes, van ocupar el poder cultural a Barcelona, a més a més de la majoria de tribunes periodístiques. Tan senzill i tan radical com això. La ciutat va canviar no només de llengua, sinó també de veu.

Fora d'aquesta cultura oficial hi ha tres altres llesques, o cercles, o mons: la cultura catalana (art i lletres), que es mou en circuits tancats, quasi domèstics, però institucionalitzats; perquè hi ha entitats que recuperen el funcionament —l'Institut d'Estudis Catalans, per exemple—, hi ha jerarquies, hi ha doctrina. La segona, amb pes creixent, és la cultura en llengua castellana, que abans del franquisme havia estat un fenomen relativament residual i que ara pren un paper protagonista, convocant noves veus, i veus de qualitat, malgrat el pes ominós de la censura. Entre aquests dos mons es mouen les personalitats que marcaran el món cultural fins a la democràcia —o fins avui mateix. El tercer cercle és borrós i gairebé inexistent: la fortíssima immigració des de les zones rurals i empobrides d'Espanya aporta una altra realitat cultural, en el sentit més antropològic de la paraula cultura, perquè la major part dels qui arriben no tenen ni la preparació ni els instruments per expressar la seva identitat cultural. Però hi són. I la societat fa veure que no els veu, mentre comencen a

transformar, sense marxa enrere, la mateixa societat que els ignora. Aquests són els tres mons que reflecteixen les xerrades: una juxtaposició certament complexa. La intenció primera era que, tret d'algunes excepcions, fossin dues persones les que dialoguessin sobre els temes proposats. Però la necessitat de fixar el calendari amb molts mesos d'anticipació va fer que alguns dels convocats faltessin a la cita per diverses raons, en molts casos simplement mèdiques: Antoni Vilanova, Ana María Matute... La mateixa raó va fer que algunes de les persones que vaig convidar declinessin, no sense recança, l'oportunitat de participar. Va ser el cas de Josep Benet o de Joan Perucho, aquest últim traspassat poc després. D'altres no es van veure amb cor de revisar aquells anys.

Crec, tanmateix, que el panorama és d'una gran riquesa i que el format, la conversa, li dóna una certa plasticitat. Vull dir que l'ambient d'aquells anys cobra una corporeïtat gràfica, tangible: les trobades, les reunions a can Ribera, les anècdotes de Foix, el perfil d'Espriu, aquella Universitat sense mestres... Aquest és el benefici de la paraula. I això és el que aquest llibre representa: la fixació de la memòria oral d'una època que es comença a desdibuixar, però de la qual som encara avui hereus. Vull dir que som, en part, allò que aquell esforç de continuïtat ens ha permès de ser. Ells ens van salvar els mots, per dir-ho a la manera espriuana.

El llibre recull la transcripció de les xerrades, revisades pels seus protagonistes, a més a més d'uns petits apunts documentals que hi he afegit per situar en el seu context personatges citats, moments, episodis, publicacions, etc., sense interferir, però, l'encalmat fluir de la conversa. He reduït les meves intervencions al mínim, perquè les veus dels convidats prenguessin tot el relleu. No hem pretès mai fer-ne un repàs exhaustiu, perquè ens hem cenyit a l'experiència personal —o al camp de treball— dels convidats, però el panorama de la postguerra apareix en tota la seva complexitat, amb prou matisos, amb prou interrogants com per justificar aquest esforç que, d'altra banda, va ser molt gratificant.

Res més, doncs, excepte agrair a Jaume Sobrequès, director del Museu d'Història de Catalunya, la cordial acollida, i a Margarida Sala la feina feta com a coordinadora "tècnica" de les xerrades. I a tots els participants, la seva bona voluntat i sinceritat. Vull dedicar el llibre a la memòria de Miquel Porter Moix, l'últim testimoni del qual està en aquestes pàgines, com si fos la certificació de la urgència de la iniciativa. A ell, i a tots els que com ell van apostar per continuar —que no és el mateix que simplement tirar endavant.